

Оксана СЛПУШКО, д-р. філол. наук, проф.

ORCID: 0000-0002-7401-7492

e-mail: oksana-slipushko@ukr.net

Київський Національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

Ольга ЩЕЛКУНОВА, д-р філософії, асист.

ORCID: 0000-0002-0030-3592

e-mail: shchelkunova2017@ukr.net

Київський Національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ІСТОРИЧНИХ ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Вступ. *Стаття присвячена аналізу ідеї української державності в історичних творах Тараса Шевченка. Визначається актуальність поезії письменника для формування національного світогляду та національної ідентичності українського народу. Ідея державності репрезентована як концепт, оснований на історичних традиціях і боротьбі за волю та незалежність. Акцентовується увага на формуванні Т. Шевченком ідеї державницької традиції, її еволюції у різні культурно-історичні епохи.*

Методи. *У статті використовується загальнонауковий метод дослідження, зокрема синтез і узагальнення. Також застосовуються філологічний, історико-літературний методи дослідження.*

Результати. *Погляди Тараса Шевченка на державність, базовану на ідеях героїчного історичного минулого українського народу та сучасних авторів викликах, відображено у творах "Тарасова ніч", "До Основ'яненка" й "Іван Підкова". Особливу роль у творенні цього ідейного контексту відіграла поема "Гайдамаки", в якій подано художнє тлумачення подій Коліївщини, яка стала також символічним утіленням боротьби за національну волю та соціальну справедливість. У статті також розглядається питання авторського художнього тлумачення релігійної напруженості між православними та уніатами, що склало основу для численних соціальних конфліктів. Автор свідомий того, що за умов відсутності*

власної державності ідея релігійної єдності народу набувала особливо важливого значення, формуючи ідею національної єдності.

У статті акцентується на особливостях художнього представлення ідей боротьби та самовизначення для формування національної ідентичності й світогляду українського народу. Порівнюються позиції української та польської історіографії щодо подій Коліївщини та підкреслюється значення гайдамацького руху для українського національного самоусвідомлення. У польській історичній науці гайдамаччина розглядається як негативне явище, а в українському фольклорі гайдамаки – символ захисту рідного народу, образ боротьби за волю українців.

Висновки. У творчості Тараса Шевченка ідея української державності є динамічною і змінною. Вона відображає авторський еволюційний шлях і відношення до життя. Ця ідея художньо формувалася письменником на різних етапах його життя і творчості – від кріпацтва до вільності, від ув'язнення – до повернення до волі. Ідея української державності розкриває сутність самого Кобзаря та характер його епохи.

Ключові слова: українська література, Тарас Шевченко, ідея української державності, історичні твори, поема, віриш.

Вступ

Місія творчості Тараса Шевченка значною мірою визначається формуванням і розвитком ідеї української державності. Генеза, усвідомлення її сутності та призначення спостерігається вже у ранніх творах Кобзаря і триває до смерті. Саме цей образ є своєрідною серцевиною світогляду автора, основою його духовного спротиву тогочасній колонізаторській політиці російської імперії щодо України. Шевченкова державницька ідея творить основу сучасної концепції національної держави, тому актуальність статті визначається необхідністю модернізації ідей Кобзаря та проєкції їх на модерний літературний і суспільний контексти.

Методи

У статті використовується загальнонауковий метод дослідження, зокрема синтез і узагальнення. Також застосовуються філологічний, історико-літературний методи дослідження.

Результати

Парадигма української державності у спадщині митця формується на основі концептів, які визначають її загальне спрямування. Вже ранні твори Тараса Шевченка сповнені мотивів пошуків щастя, котре бачиться невід'ємною складовою держави як політичної, так і духовної. Простір, сповнений щастя, формує умови для самореалізації особистості, віднайдення нею особистого щастя і щастя в суспільстві. Тут Шевченко багато в чому суголосний із Григорієм Сковородою. У поезії "Думка" ("Тече вода в синє море") (1838) бачимо образ козака, який шукає свою дою,

А долі немає.
Пішов козак світ за очі...
Думав, доля зустрінеться –
Спіткалося горе

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 79).

Так сенсом життя українського козака є віднайдення долі, що є можливим тільки у просторі власної землі, тобто держави. Отже, знайти щастя козакові, як бачимо з вірша "Думка" ("Тяжко-важко в світі жити...") поза рідною землею, неможливо:

Шукав долі в чужім полі
Та там і загинув

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 82).

Шевченко переконаний, що чужина не може бути простором для самореалізації особистості та віднайдення нею щастя. Міркуючи про простір щастя, автор апелює до минулого українського народу, його історії, вбачаючи там ідеал, який давно утрачений. З вірша "Тарасова ніч" (1838) бачимо, що зразком ідеального суспільства певною мірою Шевченко вважає Гетьманщину, Козацьку державу за умови повної реалізації в ній ідей волі та дотримання споконвічних традицій українського народу. Шевченко згадує часи боротьби козаків на чолі з Тарасом Трясилом за волю особисту і національну:

Було колись, панували,
Та більше не будем!

Тії слави козацької
Повік не забудем!

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 85).

Поет моделює ситуацію, визначальну для петербурзького періоду його творчості, протиставляючи славне минуле України і тогочасну сучасність із потоптаними національною волею і славою. У контексті художніх тлумачень історичного минулого звучить заклик сучасників до боротьби. Твір "Тарасова ніч" містить колоритний історичний малюнок, поданий у романтичному ключі та сповнений симпатій до простого народу. Сучасні Шевченкові мотивами формують у нащадків ідею волі та держави. Згадуючи Наливайка і Павлюгу, автор наголошує на безславній теперішності і славному минулому, закликаючи до боротьби за ідею української держави. Цей твір не є суто історичним, адже в ньому згадуються історичні імена, а не події. Звернення до видатних постатей минулого має на меті виховати у нового покоління нових героїв, національних лідерів. Як наголошує С. Смаль-Стоцький, що це "тільки аргументи та сильні рефлектори, що кидають яскраве світло на безславну, сумну, сторожем Орлом Чорним стоптану, мовчавливу, заплакану сучасність України, дітей козацьких і їх недолю, освідмлення з причинами якої й є власне її темою" (Смаль-Стоцький, 1965, с. 48). Історичні ремінісценції потрібні авторові для формування нових закликів до протесту проти того, що "над дітьми козацькими поганці панують". Так автор визначає національно-політичні ідеали України.

Вірш Т. Шевченка "До Основ'яненка" (1839) містить своєрідне звеличення митця, котрий оспівує славне минуле українського народу:

Співай же їм, мій голубе,
Про Січ, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили.
Про старину, про те диво,
Що було, минуло...
Утни, батьку, щоб нехотя

На весь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погибала,
За що слава козацькая
На всім світі стала!

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 121).

Для Шевченка Григорій Квітка-Основ'яненко є духовним однодумцем. Для обох звернення до героїчного минулого важливе як таке, що підтримує дух сучасників і впливає на формування світогляду майбутніх поколінь. Художні тлумачення української історії складають основу для усвідомлення Шевченком основ національної держави, її історичних традицій і майбутньої перспективи.

Поезія "Іван Підкова" (1839) Т. Шевченка містить протиставлення славного минулого, сповненого величі та боротьби за волю, та його сучасної дійсності, в якій панують неволя і відбувається нищенням славних традицій минулого:

Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося – осталися
Могили на полі

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 122).

"Іван Підкова" загалом поема історична, хоча події подаються не чітко згідно з історичною дійсністю, а в художньому світлі. Для Шевченка важливо представити живий образ епохи, її власне авторське бачення. Він прагне не до точності деталей, а до їх відповідності духу доби. Настрої твору трагічні, сумні, основа ні тузі за славним минулим України. Шевченко репрезентує яскраві сторінки з військової історії козаччини, в контексті чого постає непересічна постать Івана Підкови як центрального героя. За допомогою цього образу (його історична

достовірність не доведена) поет творить по-лицарськи завзяте козацтво. Шевченко наголошує, що сучасність може бути такою ж славною, як і минуле. Погоджуємося з думкою С. Смаль-Стоцького про те, що "Іван Підкова" – це не суто історична поема, а історично-побутовий спомин. Учений зазначає: "Історичною можна назвати тільки таку поему, що в своїй цілості, від початку до кінця, дає нам суцільний малюнок якоїсь історичної події або доби. Такою є власне поема «Гайдамаки», «Гамалія», «Іван Гус», «Неофіти»" (Смаль-Стоцький, 1965, с. 43). Правомірною є теза дослідника про романтичний характер світогляду Шевченка, тому в романтичному ключі подана і вся доба героя. Смаль-Стоцький пише: "Безперечно, світогляд Шевченка пересяк романтичними елементами. Сюди належить особлива ідеалізація минулого, та не так того, як більше ідеалізація козацтва, запорожців та таких козарлюг як Іван Підкова, Тарас Трясило, Гамалія, Залізник, Гонта, Ярема й інші, ідеалізація народного й козацького життя, всяка містика, символіка. Але багато дечого, що часто вважають романтичним елементом, як чутливість, ліризм, індивідуалізм, нестримний розгін до волі, лежить уже в українським народнім характері і світогляді та не занесене до світогляду Шевченка аж із романтизму. ... Звернім увагу на те, що минуле цікавить Шевченка настільки, наскільки в ньому є якісь відгуки на щось сучасне, актуальне. Вихідна точка в Шевченка, навіть у його справжніх історичних поемах, усе-таки є теперішність. Романтичне в Шевченка ніколи не є чимось нереальним, казковим, фантастичним. І Шевченкова ідея вольної України була для нього самого зовсім реальна, навіть актуальна" (Смаль-Стоцький, 1965, с. 48).

Важливі ідеї української державності прозвучали і в поемі "Гайдамаки" (1839–1841). У замітках щодо цього твору автор писав: "Злодій, розбойник, або гайдамака – такими остались гайдамаки по Коліївщині. Такими їх знають і досі" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 511). Хоча сам Шевченко не погоджується з таким сприйняттям та інтерпретацією гайдамаків і феномену гайдамацтва в історичному бутті України. Його уявлення про феномен гайдамаків сформувалося під впливом розповідей діда Івана,

тобто суто народних уявлень. Український народ Шевченко вважав справедливим і об'єктивним суддею. Тому в народних переказах гайдамацтво постає в образі романтичного героя, котрий захищає свій народ і здатний пожертвувати власним життям заради нього. У поемі "Гайдамаки" Шевченко зобразив криваве гайдамацьке повстання як протест, на який пішли заради високих національних, політичних і моральних чинників. На думку автора, це був організований виступ народу проти своїх поневолювачів, який об'єднав і підняв на боротьбу за право бути вільною нацією.

І. Дзюба пише, що ознакою зрілості національної літератури, свідченням її духопідйомності, "співмірної з потребами історичного утвердження суспільства, була її здатність створити високий поетичний епос" (Дзюба, 2005, с. 141). Зразками такого епосу світової літератури вчений вважає "Визволений Єрусалим" Торкватто Тассо, "Чайльда Гарольда" і "Мазепу" Дж. Байрона. Українська література протягом тривалого часу, до феномену Тараса Шевченка, не мала суспільного "замовлення" на такий епос. Певною мірою роль "протоепосу" в українській давній літературі зіграли козацькі літописи Самовидця, Григорія Грабянка, Самійла Величка. Завершальним текстом барокової історіографії і знаменням нової доби в історичному бутті українського народу стала "Історія Русів", яка проголосила ідеї волі та природного права кожного народу на власну державність і незалежність. Ці історико-літературні твори засвідчили піднесений і сильний національний дух нашої літератури, її прагнення не просто фіксувати події, а осмислювати їх із метою формувати концепції національної державності.

Поема "Гайдамаки" як зразок національного епосу присвячена осмисленню й інтерпретації конкретної історичної події – селянського повстання 1768 р., що отримало назву Коліївщини. Це був потужний за силою вияву національний рух проти кріпацької залежності та за православ'я як споконвічну віру предків. М. Попович зазначає, що "світ гайдамаччини – кривавий карнавал, страшний бенкет з танками смерті. Дітовбивство й братовбивство. Антитеза притчі про блудного сина: повернення молодшого брата маніфестує вищу цінність покаяння і прощення,

а покарання молодших дітей, які не мають навіть особистої провини, є неначе страшною карикатурою на тему прощення" (Попович, 1999, с. 372). І цей карнавал зумовлений тим, що боротьба за власну державність супроводжувалася численними протистояннями: як між своїми, так і з іноземними поневолювачами. Твір виражено патріотичний, сповнений ідей боротьби українського народу за волю і незалежність. Його соціальне і національне спрямування репрезентують поему Шевченка як масштабний за своїм ідейно-тематичним спрямування і виявом національних чинників текст. Автор звертається до подій Коліївщини тому, що в історії українського народу це була остання сильна спроба селянства повернути собі волю і гідність, утвердити власне національне обличчя. Гайдамацький рух після втрати лідерів набув характеру стихійного протесту, хоч і не був сліпим бунтом проти панського гніту. Тому учасники Коліївщини боролися з власними панами, які нещадно гнобили і визискували простий народ, і польсько-шляхетським засиллям, що проявлялася, зокрема, у наступі на українську православну церкву. Коліївщина дала нації яскравих народних лідерів – яскравих і сильних особистостей, відданих справі боротьби за національну і соціальну волю. Мета цієї боротьби полягала в утвердженні козацької державності – Гетьманщини. Польська історіографія негативно оцінює гайдамаків. Натомість в українському фольклорі гайдамаччина постає як колосальна за своїми обсягами боротьба українського народу за волю і правду. Нація зафіксувала у своїй історичній свідомості вияви безпрецедентного героїзму, відданості учасників ідеям національної волі та соціальної справедливості, за яку вони боролися.

У перекладі з турецької мови "гайдамака" означає "той, хто проганяє геть", "той, хто переслідує". У давній етимології слова закладено суть гайдамацького руху, місією якого було звільнення українських земель від будь-яких поневолювачів. У Коліївщині важливу роль відігравав релігійний момент, що проявилось у протистоянні уніатству. Саме протистояння православ'я та уніатства серед українського народу склало основу численних тогочасних суспільних протистоянь. За умов

відсутності власної державності ідея релігійної єдності народу набувала особливо важливого значення. На той час Коліївщина, ставши втіленням протистояння соціального і національного у народному розумінні та сприйнятті була священною, адже захищала національну честь і гідність. Після здобуття 22 червня 1768 р. гайдамаками Умані та проголошення Гетьманщини панщина і шляхетство ліквідовувалися, всі українці оголошувалися вільними козаками, всі українські землі отримували назву Гетьманщини, як було колись. Гетьманом обрали Максима Залізняка, головним комендантом збройних сил – уманського полковника Івана Гонту. Україну було поділено на полки й сотні під єдиною верховною владою гетьмана. Це був своєрідний ідеальний державний устрій, прийнятний для української національної еліти та її народу, тому Шевченко апелює саме до нього.

Тарас Шевченко картає сучасників за втрату почуття історизму, забуття славних традицій предків:

Од козацтва, од гетьманства
Високі могили –
Більш нічого не осталось,
Та й ті розривають...
Він звертається до нащадків козацтва:
Любіть її, думу правди,
Козацьку славу...

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 129).

Найефективнішим способом відродження славних традицій Шевченко вважає звернення до історичних постатей, які були рушійною силою Коліївщини, її лідерами і натхненниками. Насамперед йдеться видатну особистість Максима Залізняка. Згідно з історичними даними, до повстання він був послухником у Мотринському монастирі, навіть збирався стати ченцем. Проте це можна вважати певною конспірацією, бо сам монастир перетворився на центр підготовки повстання. Залізняк мав військовий досвід, був пушкарем у запорозькому війську, був відомий у козацькому середовищі як блискучий лідер і організатор. Тому його присутність на чолі гайдамацького руху була закономірною. На звільнених Залізняком землях

ліквідовувалася кріпаччина, залежні селяни оголошувалися козаками, тобто вільними людьми. У містечках і селах утверджувалося народне самоврядування, подібне до козацького устрою. Так втілювався у життя ідеал держави, який бачив Тарас Шевченко.

На противагу заgonу повстанців, який ішов на Умань, Іван Гонта доручив вивести надвірних козаків назустріч і розгромити їх. Згідно з народними переказами, коли два війська стали один навпроти іншого, Гонта запропонував козакам перейти на бік повстанців та об'єднати сили. Козаки погодилися, Максим Залізняк та Іван Гонта стали побратимами. Об'єднане військо взяло Умань. Сучасні історичні дослідження свідчать, що під час "уманської різни" Гонта робив усе можливе для порятунку польських жінок і дітей, що стало прикладом шляхетності, великодушності та гуманності. Стосовно російського уряду, то Катерина II підтримувала гайдамацький рух, намагаючись використати його у протистоянні з польською державою. З часом імператриця злякалася масштабності гайдамаччини, реальної можливості утвердження незалежної та сильної Української держави. За її наказом російський полковник Гурев, ставши табором біля заgonу повстанців, запросив Залізняка і Гонту ніби то на дружній бенкет. Натомість козацьких лідерів схопили і закували в кайдани, а більшість повстанців потрапили у полон і були обеззброєні. Поступово боротьба без лідерів стала стихійною та завершилася поразкою. Після цього царський уряд розпочав жорстоку помсту українському селянству. Івана Гонту тримали в ямі у кайданах на руках і ногах, жорстоко катували, а потім піддали страшній смерті.

Особистість Івана Гонти викликає колосальну повагу. Людина з чудовою шляхетською освітою, знанням польської мови, чудовий військовий. Він отримав чин сотника надвірних козаків від графа Потоцького і два села у подарунок. Був розумний, сміливий, ставився до простих людей як до рівних. При цьому він пожертвував своїм забезпеченим життям заради інтересів народу. В художній інтерпретації народу і Шевченка, який ішов за національною фольклорною традицією, це викликало неабияку повагу і розуміння. Так Іван Гонта був

визнаний і проголошений народним лідером повстання. Автор поеми використав легенду про вбивство Гонтою дітей для того, щоб показати гайдамаків як борців за волю України. Хоч ця війна була жорстокою і кривавою. В образі Івана Гонти Шевченко звертає увагу на його здатність до самопожертви в ім'я національних ідеалів. А світогляд Шевченка визначає така християнська істина: "Аще кто рече, яко люблю Бога, а брата свого ненавидит, лож есть". М. Попович із приводу цього вчинку Гонти зазначає: "Жахливіше, ніж синовбивство – або особливо жахливе синовбивство – є, з погляду Шевченка, байдуже впрягання дітей у ярмо повсякденного рабства. Страшніше, ніж померти, може бути тільки одне: проспати своє життя, перетворивши його на невиразний, сірий шерех днів, що змінюють один одного "так на так" (Попович, 1999, с. 373). Шевченко не закликає вставати брат на брата, а застерігає від страшної громадянської війни:

Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори,
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... і не буде
Кому помагати.
Одцурається брат брата
І дитини мати

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 348).

Щодо вчинку Гонти стосовно власних синів І. Дзюба зазначає: "Моторошний вчинок Гонти вже понад півтора століття викликає суперечливі, прямо протилежні моральні судження: від розуміння його як найвищого акту патріотизму, на який здатна героїчна козацька натура, до огидження ним як виявом безтямної люті або й психічного збочення. Мені здається, обидві ці популярні оцінки мають одну і ту ж саму

спричиненість: поверхове прочитання поеми. Шевченко взагалі весь категорично протипоказаний однозначним інтерпретаціям, а "Гайдамаків" це стосується особливо. Чи варто "допитуватися" в Шевченка, як він "розцінює" Гонтину жертвоприношення, коли маємо зовсім інше: вибір поетом такого епізоду (історичного чи вигаданого), в якому сконцентровано всю жахливість релігійної ворожнечі між людьми, особливо кола вона накладається на ворожнечу соціальну і національну" (Дзюба, 2005, с. 157). Загалом убивством Гонтою своїх дітей Шевченко ставить питання релігійної ворожнечі. Він переконаний, що люди однієї віри – це певною мірою духовні брати, тому протистояння між братами веде до нищення передусім родини, а потім – нації. Шевченко не дає особистих оцінок учинку Івана Гонти, виносячи це на загальний розсуд нації. Він показує співвітчизникам страшні й трагічні наслідки релігійного протистояння серед свого народу, закликаючи до релігійної єдності, відданості вірі своїх предків – православ'ю.

Л. Білецький у брошурі "Шевченко і Гонта" (Прага, 1941) пише, що Іван Гонта – не тільки "безмежний образ міту", а й "носіє історіософічної концепції Шевченка". Це Неофіт, який зумів почути голос Нації. "Вбий у собі все найдорожче, залиши батька, матір, родину, принеси в жертву навіть рідних дітей і йди за Мною, коли хочеш стати Моїм вірним сином. І Гонта приніс у жертву все... і пішов на служіння Нації, бо його покликала на це діло Доля... Такий конкретний шлях служіння Україні накреслив Шевченко, такий визначив категоричний імператив в ім'я Нації, що компромісів не знає..." (Білецький, 1941, с. 172). Убивство Гонтою власних синів дослідники порівнюють із біблійною історією про Авраама та Ісаака. Авраам був готовий пожертвувати сином для виконання волі Господа. Натомість жертва Гонти у Шевченка має політичний характер. Для Кобзаря цей епізод складає контекст для роздумів про сенс і суть релігійного протистояння і важливість єдності віри серед нації.

У розділі "Гонта в Умані" Шевченко представляє картину вбивства:

Аж ось ведуть гайдамаки
Ксьондза єзуїта
І двох хлопців: "Гонто! Гонто!
Оце твої діти.
Ти нас ріжеш – заріж і їх:
Вони католики. Ріж і їх.
Чого ж ти став? Чом не ріжеш?
Поки невеликі,
Заріж і їх, бо виростуть,
То тебе заріжуть ..."

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 181).

Гонта зболено вигукує:
Будь проклята мати,
Та проклята католичка,
Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?
Менше б гріха: ви б умерли
Не католиками;
А сьогодні, сини мої,
Горе мені з вами!
Поцілуйте мене, діти,
Бо не я вбиваю,
А присяга!..

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 182).

Іван Гонта не може переступити через військову присягу та обов'язок перед своєю нацією. Для нього особисте відходить на другий план поряд із народним. Також його душу сповнюють складні почуття:

Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Дивіться: ви за неї
Й я за неї гину.
А хто мене поховає?
На чужому полі

Хто заплаче надо мною?
Доле моя, доле!

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 186).

Але у результаті обов'язок бере верх над особистим і Гонта чинить криваву розправу.

Тарас Шевченко, інтерпретуючи Коліївщину, виключно йде за народними переказами, що сам визнає:

Вибачайте, люди добрі,
Що козацьку славу
Так наймання розкажую,
Без книжної справи.
Так дід колись розказував,
Нехай здоров буде!

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 187).

Наслідки поразки Коліївщини були трагічними:

А тим часом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай,
Тільки і остались,
Що пороги серед степу.
Ревуть-завивають:
"Поховали дітей наших,
І нас розривають".
Ревуть собі й ревітимуть.
Їх люде минушли;
А Україна навіки, навіки заснула

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 189).

Шевченко шкодує за славним минулим, тому і звертається до нього, щоб збудити у нащадків прагнення відродити традиції предків, передусім ідеї волі та незалежності, які рухали козаками і гайдамаками. Фактично останні були продовжувачами справи перших. Ставлення Шевченка до гайдамаків – ставлення батька до своїх синів, перейняте глибокими почуттями любові, усвідомлення призначення як месії та провідника народу.

Авторська позиція у "Гайдамаках" яскраво виражена. Від себе Шевченко звертається до українських гетьманів, які у минулому були головними носіями ідей козацької державності:

Гетьмани, гетьмани, якби то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!
Заплакали б тяжко, то ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн.

І завершення всього того є таким:

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла-червоніла.
Текла, текла та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними могили
Могили синіють

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 159).

Таким був фінал Коліївщини – остання сильна спроба українського народу відстояти свою волю і незалежність. Її факт засвідчив силу і волелюбність української нації, її готовність до боротьби. То було протистояння нерівне, бо гайдамаки не вистояли проти двох сильних супротивників – польського та російського урядів.

Феномен поеми "Гайдамаки" у тому, що твір написаний Шевченком на третьому році після звільнення з кріпацтва. Текст засвідчив силу волі, прагнення до свободи, глибокий рівень свідомості митця. "Гайдамаками" Шевченко репрезентував не тільки своє бачення цього феномену в історії України, а й власну національну свідомість і патріотизм. В образі звільненого Яреми бачимо самого Шевченка, який отримав свободу:

Ярема гнувся, бо не знав,
Не знав, сіромаха, що вирости крила,
Що неба достане, коли полетить...

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 136).

І після років рабства і неволі він нарешті відчув жадану свободу:

У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;
У моїй хатині синє море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько "Гриця" дівчина співає –
Я не самотній, є з ким вік дожить!
От, це моє добро, гроші, от же моя слава!

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 132).

Через образ Яреми Шевченко у своєму поетичному просторі представив той психологічний злам, переродження, перехід із неволі до волі, який визначив увесь його пізніший світогляд. 1857 р. у своєму "Журналі" Шевченко напише про це так: "Я із брудного горища, я, нікчемний замурза, на крилах перелетів до чарівних зал Академії митців... Я користувався вказівками і дружнім довір'ям найвидатнішого маляра в світі (мова йде про Карла Брюллова). Я жив у нього на помешканні, або, краще сказати, в його майстерні. І що ж я робив? Над чим я працював у цій святилищі? Дивно й подумати... Я складав тоді українські вірші, які потім упали таким страшним тягарем на мою вбогу душу. Перед його чудовими творами я задумувався і леліав у своїм серці свого сліпого Кобзаря і своїх жадних крові Гайдамаків. В тіні його артистично-розкішної майстерні, як у палючій дикій степу над Дніпром, передо мною мигали мученицькі тіні наших бідних гетьманів (тих гетьманів, які були замучені поляками і москалями: Наливайко, Дорошенко, Полуботок). Передо мною стелився степ, засіяний могилами. Передо мною пишалася моя бідна Україна у всій несорочиній меланхолійній красі своїй. І я задумувався, я не міг відвести своїх духовних очей від цієї рідної чарівної краси" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 36).

Крила, які вирости в Яреми, вирости і в самого Шевченка. Це відображає глибокий автобіографізм образу Яреми. То крила національної свідомості, бачення себе як провідника нації. Таке місійне усвідомлення прийшло до Шевченка рано, фактично разом із волею. Доля Яреми, як і доля самого Тараса

Григоровича Шевченка, пов'язана з Україною. Фактично відбувається отождення особистості з Вітчизною. Духовне "Я" поета і героя зливається з духовним "Я" України, її ментальною сутністю. Має рацію Віктор Петров, говорячи про те, що гайдамащина "є істотною ознакою, властивою прикметою душі України. Гайдамацький повстанський дух, дух національно-революційних змагань, є правдивий дух України:

Місяць впливає,
Червоніє круглолиций,
Горить, а не сяє,
Неначе зна, що не треба
Людям його світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять.

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 148).

"Гайдамаки" Шевченкові – це твір не епізодичного обсягу, де дана окрема подія, описана в поемі, переступає рамки поодинокого й замкненого в собі факту. Тож акція гайдамаків стає символом універсальним, що зберігає свій сенс для кожного стану в історичному житті українського народу" (Петров, 2010, с. 52–53).

Далі В. Петров зауважує, що тема крові провідна у "Гайдамаках". Він ставить цілком закономірне питання і дає відповідь на нього: "Чи є другий письменник у світі, що так пророчо реалістично змалював би жадобу крові, цей терор національної революції, що її носіями виступали в ХУІІІ ст., випереджаючи 1793 рік у Франції, гайдамаки, ці яacobинці України? ... Шевченко виступає в своїх "Гайдамаках" як поет-націоналіст! ... З теми "крові" виростає тема "держави". З ідеї національної революції й терору – ідея національної державності України. Її вкладає Шевченко в уста своєму героєві Яремі" (Петров, 2010, с. 54). Слід наголосити, що націоналізм Тараса Шевченка є особливим, він – "поет-націоналіст, і почуття національної виключності доведено в нього до найвищого напруження, до останньої межі, до палання немов білим вогнем розпеченого заліза, але його націоналізм не є егоїстичним. Ідеї

егоїстичного націоналізму він протиставляє ідею братського націоналізму. Змалювавши картину кривавої боротьби, Шевченко зауважує:

Отаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла...
А за віщо?
За що люди гинуть?
Того ж батька, такі ж діти,
Жить би та брататься!"

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 165).

Шевченківський націоналізм вільний од гріха глухого і темного, скупого і духовно обмеженого егоїзму. У його прагненні волі для українського народу не було і нема нічого егоїстичного. Волю розуміє Шевченко не як свавілля, а як прояв звільненого духу, великодушність" (Петров, 2010, с. 55–56).

Образи козацьких лідерів із низів є особливо улюбленими у Шевченка. Він симпатизує їм значно більше, ніж гетьманам. Власне, узагальнений образ такого лідера, який поєднує у собі риси багатьох історичних постатей, є символом ідеального державного лідера, якого митець прагнув би бачити на чолі своєї Духовної держави. З великим пієтетом ставиться Кобзар до образу козацького ватажка із твору "Гамалія" (1842). Козаки тут показані як захисник України від турків і татар. Саме з цією благородною метою вони ходять у походи проти них. І головне для них – зберегти волю, залишитися вільними:

О милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там –
Вставать з чужої домовини,
На суд твій праведний прийти,
В залізах руки принести,
І перед всіми у кайданах
Стать козаківі...

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 236).

Козацький лідер Гамалія "орел орлят мов стереже". Він для них не тільки лідер, а й наче рідний батько. Власне, такі щирі батьківсько-синівські відносини Шевченко вважає ідеальними для козаків та їхніх лідерів, найбільш прийнятними для стосунків у системі держави.

Дискусія і висновки

Загалом ідея української державності у творчості Тараса Шевченка не статична. Вона динамічна і змінна, розвивається відповідно до того, як змінюється світогляд митця, його погляди на життя. Цей образ присутній в усій творчості автора. Письменник творить його на різних етапах життя і творчості, відповідно до змін власного світогляду. Значною мірою ця ідея базується на художніх тлумаченнях автором історичних фактів і подій, а також проектується на сучасні митцеві реалії. Ця ідея переживає еволюцію на різних життєвих етапах Шевченка як кріпака, вільного, в'язня і знову вільного. У цьому образі зафіксований сам Шевченко і його доба. Саме ідея державності відображає особливості авторського національного світогляду, його специфіку в контексті доби романтизму і формування політичних європейських націй.

Внесок авторів: Оксана Сліпушко – концептуалізація, методологія, аналіз джерел, редагування, оригінальна чернетка. Ольга Щелкунова – методологія, перегляд, доповнення до аналізу джерел.

Список використаних джерел

- Білецький, Л. (1941). *Шевченко і Гонта*. Прага: б. в.
Дзюба, І. (2005). *Тарас Шевченко*. Видавничий дім "Альтернативи".
Петров, В. (2010). Тарас Шевченко як поет нації. *Хроніка*, 3(85), 43–62.
Попович, М. (1999). *Нарис історії культури України*. АртЕк.
Смаль-Стоцький, С. (1965). *Тарас Шевченко. Інтерпретації*. Наукове товариство ім. Шевченка в ЗДА.
Шевченко, Т. (2003). *Повне зібрання творів : У 12 т. Том 1: Поезія 1837–1847; Том 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский". Записи народної творчості*. Наукова думка.

References

- Biletskyi, L. (1941). *Shevchenko i Honta*. Praha: b. v. [in Ukrainian].
Dziuba, I. (2005). *Taras Shevchenko*. "Alternatyvy" publishing house [in Ukrainian].
Petrov, V. (2010). Taras Shevchenko as a poet of the nation. *Khronika*. 3(85), 43–62 [in Ukrainian].

Popovych, M. (1999). *Essay on the history of culture of Ukraine*. ArtEk.
Smal-Stotskyi, S. (1965). *Taras Shevchenko. Interpretations*. Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2003). *Complete collection of works: In 12 volumes. Volume 1: Poetry 1837–1838; Volume 5: Diary. Autobiography. Articles. Archaeological notes. "Southern Russian Primer". Records of folk art. 1837–1838*. Naukova dumka [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 30.04.24

Прорецензовано / Revised: 20.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Oksana SLIPUSHKO, DSc (Philol.), Prof.

ORCID: 0000-0002-7401-7492

e-mail: oksana-slipushko@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Olha SHCHELKUNOVA, PhD, Assist.

ORCID: 0000-0002-0030-3592

e-mail: shchelkunova2017@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

IDEAS OF UKRAINIAN STATEHOOD IN THE HISTORICAL WORKS OF TARAS SHEVCHENKO

Background. *The article is devoted to the analysis of the idea of Ukrainian statehood in the historical works of Taras Shevchenko. The relevance of the writer's poetry for the formation of the national worldview and national identity of the Ukrainian people is determined. The idea of statehood is represented as a concept, which is based on historical traditions and the struggle for freedom and independence. The attention is focused on T. Shevchenko's formation of the idea of the state tradition, its evolution in different cultural and historical eras.*

Methods. *The article uses such aspects of the general scientific research method as synthesis and generalization. Philological and historical-literary research methods are also used.*

Results. *Taras Shevchenko's view of the heroic past of the Ukrainian people and its modernity is reflected in the works "Night of Taras", "To Osnovnyanenko" and "Ivan Pidkova". Special attention is paid to the poem "Haydamaki", which highlights the events of Koliivshchyna, which is a symbol of the struggle for national will and social justice. The article also examines the issue of religious tension between Orthodox and Unitarian churches, which was the basis of numerous social conflicts. Under the conditions of the absence of their own statehood, the idea of the religious unity of the people became especially important.*

The work emphasizes the importance of the ideas of struggle and self-determination for the formation of the national identity and worldview of the Ukrainian people.

Ukrainian and Polish historiography on the events of the Koliivshchyna are compared, and the significance of the Haydamak movement for Ukrainian national self-awareness is emphasized. In Polish historical science, the haidamachyna is a negative phenomenon, but in Ukrainian folklore, haidamaki is a symbol of the protection of their people, an image of the struggle for the will of Ukrainians.

Conclusions. *In Taras Shevchenko's work, the idea of Ukrainian statehood is dynamic and changing. It reflects the author's evolutionary way and life view. This idea was artistically formed by the writer at different stages of his life and work – from serfdom to freedom, from imprisonment – to the return to freedom. The idea of Ukrainian statehood reveals the essence of Kobzar himself and the character of his era.*

Keywords: *Ukrainian literature, Taras Shevchenko, Ukrainian statehood, historical works.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.